

POZNÁMKY K ANTROPOLÓGII MODERNEJ REVOLÚCIE

(Svojbytnosť subjektu)

SVETOZÁR MIRKOVIČ

Naša doba je bohatá na revolúcie. Máme protifeudálne, protiimperialistické, národnooslobodzovacie, ba dokonca aj rasovooslobodzovacie, politické, sociálne a iné revolúcie. Už na prvý pohľad väčšinou vyzerajú ako nápravné hnutia. Chcú odčiniť krivky minulosti, vyrovnať sa s dobou a zariadiť sa v nej. To je prirodzená fáza, ak ale vývoj má podstatne pokročiť, nevyhnutná je revolúcia, ktorá túto dobu vcelku prekoná. Chceli by sme naznačiť jej niektoré problémy.

Samoaktivita

Ludský život si musí stačiť sám. V tom je „výhoda“ aj „nevýhoda“; to človeka „predurčuje“ slobode, ale súčasne ho zaväzuje činnosti: Nie je vopred danou bytosťou a pokiaľ len je, len existuje, nie je človekom. Je ním natoľko, nakoľko svoje bytie utvára vlastnou činnosťou, prípadne v tej miere, v akej sa mu jeho aktivita stáva vlastnou. Zárodkom samoaktivity je účelná činnosť: cez účel sleduje svoj subjektívny obsah, ktorý na druhej strane dostáva v činnosti svoje objektívne uskutočnenie. Preto sa mení postavenie predmetu činnosti. Už na seba neviaže aktivitu a neurčuje ju. Naopak, je sám činnosťou zo všetkých strán vymedzený a zahrnutý do nej ako prvok v úlohe jej konkrétneho objektu. Tiež vlastná aktivita neprebíha medzi subjektom a objektom ako živelné dianie, ale predovšetkým ako činnosť, ktorá sa určuje svojimi objektívne stanovenými účelmi. To znamená, že na rozdiel od holej účelnej činnosti ľudia v samoaktivite vzťahujú na seba dve podstaty — vlastnú a predmetnú — a udržiujú sa voči nim v postavení zákona.

Autodeterminácia

Vždy je určené ako žiť, ale ako slobodne žiť, to ľudia musia stanoviť sami. Žiť a žiť tak, že sa pritom určuje spôsob života, to sú krajné hranice, ktoré vy-

medzujú objem ľudského bytia. Je v povahe ľudského života, že sa koniec koncov určuje sám sebou, preto na rozličné historické formy môžeme pozeráť ako na rozdielne stupne jeho sebaurčenosti. Pohybujúci sa kruh sebaurčenosti tvorí ľudskú zvrchovanosť. Realizuje sa činnosťou, ktorá však musí byť všeobecná, aby si v nej osvojoval človek svet i seba pre seba a zavádzal rovnosť medzi sebou a ním z funkcie vlastného života a z rovnosti seba so sebou. Ľudský svet predpokladá človeka a ako človek jeho, len s tým rozdielom, že človek tento predpoklad vytvára, pretože vytvára svoju skutočnosť, kým svet má svoju ľudskú skutočnosť od človeka. Preto vžitá predstava determinizmu z okolností a podmienok sa nedá aplikovať na celý život. Človek musí stáť vyššie než systém determinácie (na druhej strane to, že „musí“, robí aj túto skutočnosť niečím relatívnym). To by však odporovalo materializmu, pre ktorý je človek neproduktívny, neosvojil si vlastnú objektivitu a stojí takrečeno na jednej nohe a ako subjekt je podopieraný zdanlivo nezávislým objektom. Vládnúca, na nás nezávislá objektivita, to je svet okolností, pomerov alebo podmienok, objektivizovaná subjektivita oddelená od subjektu a postavená proti nemu, rozpor, v ktorom každé osvojenie prebieha ako odcudzenie a ako životná nevyhnutnosť, ktorá existuje v podobe Spoločnosti a Dejín. V nich človek nie je človekom, ale osobou alebo osobnosťou, t. j. zosobením spoločenských potencií, či súhrnom spoločenských vzťahov, ktoré sú bytím jeho objektivitu oproti vlastnej subjektivite.

Subjektivita, ktorá sa má uplatniť, musí vystúpiť objektívne, pretože sférou zákonov ľudského života je tiež jednota subjektu a objektu. Tento akt sa spravidla vysvetľuje opačne: aby sa subjekt objektívne uplatnil, je potrebné, aby odložil svoju subjektivitu. Má sa tomu rozumieť asi tak, že subjektivita človeka je niečo, čo nemá závažnosť a čo je objektívne neplatné, a preto náhradou za ňu musí človek ako bezvládný slepec podať ruku a nechať sa viesť svetom inou silou a zastupovať sa v životných funkciách. Človek sa vzdáva prechodu do objektívna a tým, že prechod vkladá hotový do neskutočnej objektívnej jednoty subjektu a objektu a túto jednotu stavia pred svoj čin, vzdáva sa všetkých nárokov na samostatný život. K tomu sa dospelo práve preto, že jednostranný človek nemá svet, medzi nimi panuje protiklad a násilie. Sloboda a nevyhnutnosť sú človeku rovnako cudzie. Určenosť platí za hranicu života, takže čin má len význam obmedzenia, prerušenia života. Všetko je potom postavené na hlavu. Byť slobodný — to je dar prírody alebo výsada bohatstva a postavenia, byť podmanený, to je produkt vlastnej činnosti. Život predurčuje pre smrť a umieranie je príslubom života.

Skoro vždy bolo známe, že ľudská existencia tvorí akýsi kruh, v ktorom človek je svojím subjektom i predmetom. Ale dlho sa nevedelo, že kruh musí byť objektívne vyznačený, a to subjektom. Keby totiž bol vyznačený len zvonka akousi samostatnou objektivitou, potom by človek bol bodom na kružnici, po ktorej prichádza na svet a odchádza z neho. Neúprosný vonkajší determinizmus — či už v racionálnej alebo iracionálnej forme — vyjadruje predovšetkým závislosť človeka od sveta. Nevyhnutnosť je mimo človeka, sloboda zasa mimo sveta. Aby sme sa dostali z týchto mŕtvych abstrakcií, bolo by potrebné: 1. pre-

viest nevyhnutnosť do slobody, oslobodiť sa od ujarmujúcej nevyhnutnosti a zákonitosti; 2. preniesť slobodu do sveta, naplniť ju obsahom a dať jej reálnu existenciu; 3. prisvojiť si tak svet pred človeka a pomer k nemu ako vonkajšiu súvislosť premeniť na vzťah, a tým nahradiť jednostranný determinizmus sebaurčením; 4. prekonať pomery, v ktorých sa ľudstvo živelne vyvíjalo len akoby následkom vzájomného pôsobenia človeka a vonkajšieho sveta, a zrušiť Dejiny (spravidla tomu hovoríme opačne: začať dejiny, pričom doterajšie dejiny považujeme za dejiny vzniku človeka).

Prax

Pomery, ktoré existujú z nás, a my, ktorí žijeme z pomerov — to je svet praxe a hmotnej determinácie. Prax, aspoň obvyklá, nemá charakter samočinnosti. Aj z hľadiska vývoja ustupuje obsiahlejšej a konkrétnejšej činnosti. Keď je reč o činnosti, máme na mysli uvedomelú aktivitu, v praxi uvedomelosť len predpokladáme. Navyše sa obidve kategórie stavajú proti sebe. Pokiaľ ostávame v praxi ako „materiálnej činnosti“, je tento postup oprávnený, pretože jedna strana je vonkajším spôsobom sprostredkovaná druhou. „Človek — bytosť praxe“ je aktívny v jej službách skôr ako činný. V činnosti je prax uvedomelá a vedomie objektívne činné, kým v samej praxi ešte nie je rozhodnuté o jej ľudskom zmysle a obsahu. Keď tieto kategórie berieme oddelene, ich ľudský obsah sa rozkladá a ostávajú len akési surogáty či potenciálne ľudské entity, ktoré k tomu, aby vošli do života, musia sa podnecovať príčinnými silami a stimulovať okolnosťami. Na druhej strane samy pôsobia ako jednotlivé prvky determinácie inertného človeka. Tradičná predstava o zápase hmoty a ducha je zmätený výraz skutočnosti, že sa ľudské bytie určuje niekoľkými izolovanými prvkami, trebárs hmotnou a duchovnou, zatiaľ čo skutočná určenosť prebieha líniami ich jednoty, mimo ktorej ľudský život, včítane predstáv o ňom, prepadá jednostrannosti.

V činnosti je subjekt prítomný, v praxi je zamlčaný. Presnejšie, je s ňou spojený, ale sama prax má charakter aktivity, ku ktorej sa subjekt pridáva alebo je mu pridaná prax. V nej je síce subjektivita rozložená do obidvoch pólov — na vlastnú aktivitu a predmet —, ale póly sú pritom zrušené, naproti tomu v činnosti si subjekt zachováva samostatnosť a unáša so sebou svoj predmet. Činnosť má tendenciu pojať celý život do subjektu a je práve touto integráciou žvrchovanej subjektivity. Autentický je človek, ktorý prekonáva svoj protiklad subjekt-objekt a na jeho mieste utvrdzuje seba ako jednotu a voľný pohyb obidvoch stránok. Človek musí prekonávať prírodu, aby bol možný prechod od veci-objektu k predmetu a — čo je ešte dôležitejšie — od objektu vôbec k subjektu. Čin je dvojrozmerný, má spätnú väzbu a len cez tento „návrat“ postupujeme ďalej. Kto má svet, má ho cez svoje bytie, a to tak, že jedným aktom neguje svet a stanovuje seba. V opačnom prípade neguje seba a vytvára svet samostatných síl a záhad oproti sebe.

Činnosti nie sme ochotní priznať jej význam, ak nie je schopná presadiť sa objektívne, alebo ju pokladáme za objektívny dej, ale nemá pre nás význam

činnosti subjektu, takže človek ako subjekt je neobjektívny a ako objektivita postráda subjektivitu. Naše konanie sa nám najčastejšie javí prevrátené ako jednoduchý pohyb od subjektu, ako trýznenie a zanikanie subjektivity. Je to hlavne tým, že sa činnosť obmedzuje na prácu, kde je asimilovaná predmetom, a prebieha v takých spoločenských formách, ktoré sú skôr popretím voľných životných tendencií než ich oporou. V aktivite, ktorá pre subjekt končí v objekte, neuvedomujeme si, že zmysel je opačný a že nejde o vec ako o človeka, o objekt ako o objektivizáciu, o aktivitu ako o sebarealizáciu.

Materiálna a ekonomická determinácia

Známa zjednodušená teória, že pracovné nástroje určujú výrobné vzťahy, výrobné vzťahy ostatné spoločenské vzťahy, ktoré ďalej vo svojom súhrne vytvárajú spoločnosť, je v niektorých smeroch nesprávna. Zaznamenala nesporný pokrok, keď hmlistú predstavu, že je človek určovaný niečím iným, naplnila zreteľnejším obsahom: vonkajšie pôsobenie nebolo vyvrátené, ale doložené s tým rozdielom, že namiesto tajomných síl z onoho sveta nastúpili sily pozemské. Ukázalo sa, že život ľudí určuje svet, ktorý sami vytvorili. Skutočnosť, že sa život obmedzuje prevažne na existenciu, spôsobuje, že sa životná činnosť vyčerpáva sebazáchovou, cez zachovávanie podmienok existencie. To znamená, že ekonomický determinizmus opisuje špecifický základ života civilizácie. Lenže z toho, že je súčasná civilizácia ovládaná ekonomickou nevyhnutnosťou, nijako nevyplýva, že by sme podobný stav, ktorý ľudstvo súčasnou revolúciou chce preklenúť, mali vyhlasovať za všobecny zákon vývoja života.

Okrem toho ekonomická nevyhnutnosť nie je nič sebestačné. Jej zdrojom je práca ako zvláštny prípad konania. Tak ako určitá práca predpokladá určité prostriedky, vyžadujú prostriedky „svoju“ prácu a obe určitý historický subjekt. Oddelovať ekonomickú silu od ľudí a stavať ju do protihľej polohy voči subjektu ako objektívnemu určovateľovi jeho pohybu znamená odopierať ľuďom to, čo sami vykonávajú. A keď človeku vezmeme jeho dielo, potom sa pomer medzi nimi obracia: vidíme už len závislosť človeka od jeho diela. Z toho, že dielo ujarmuje človeka, nemusí sa usudzovať, že svet je už taký a že sa rozpadá na objekt a subjekt, pričom prvé určuje druhé (nehovoriac o tom, že pri ich nezlučiteľnosti nemôže byť vzájomného určovania).

Buď priznáme ekonomike od ľudí nezávislé postavenie, a potom je sama závislá od tretej sily, pričom ekonomický determinizmus je len formou prejavu tajomnej moci, alebo prenesieme ekonomiku do rámca ľudského bytia a vysvetlíme ju z neho. V tom prípade sa ukáže, že rozpad sveta na ekonomickú a neekonomickú stránku (na človeka a prírodu, ducha a hmotu) nie je ani zďaleka tak osudný a že koniec koncov má pôvod v tom, že sa človek civilizácie nachádza v rozpore so sebou. Totiž skutočnosť, že účely bytia pohlcujú celý život, robí zo života podmienku života a z človeka prostriedok, takže vlastné objektívne bytie sa človeku predkladá ako vonkajšia nevyhnutnosť.

Ak človek má byť zvrchovanou bytosťou, potom nemôže získať svoju samostatnosť zvonka, ani z niektorej svojej zvláštnej vlastnosti. Rozkvet života nastáva

vtedy, keď sa vymaní z jednostranného určovania vonkajšími silami, ako sú príroda, nástroje, prostriedky, podmienky. Doterajšie prostriedky praktickej činnosti treba prekonať a vziať im ich samostatné postavenie. Potom namiesto života tvoriaceho svoje podmienky nastupujú podmienky a prostriedky života, ktoré sú do života zahrnuté ako jeho prirodzené momenty. Osudové podmienky sa stávajú vonkajšími podmienkami, zo starých účelov života sa stávajú prostriedky a z prostriedkov práve len prostriedky. Niektí snád namietne, že ľudstvo môže podniknúť len to, na čo má potrebné podmienky. Ľudia skutočne nemôžu, ďaleko od podmienok, ale sú ľuďmi, a preto nemôžu ani ostať pri nich. V minulosti bol ľudský život rozložený do podmienok a vstrebávaný danými pomermi. V súčasnej spoločenskej revolúcii ide práve o to, vyňať život z pomerov a dostať ho nad ne. Odveká podmienenosť musí sa prekonať, ak má byť život uvoľnený pre seba. Tiež z tejto strany sa opäť znova ukazuje, že nositeľom determinácie (pokiaľ vôbec máme ostať pri tejto kategórii) je životná činnosť a nie prax, ktorá prevažne obmedzuje pomer človeka a sveta v ich vonkajšom protiklade. Nezahrňuje celý životný proces, naopak, predpokladá jeho celistvosť, a to, čo má byť účinkom, vystupuje ako predpoklad. Napriek všetkému úsiliu necháva subjekt stranou a pracuje s hotovým systémom determinácie. Obchádza tým celý doterajší vývoj, ktorý záleží hlavne na tom, že sa sféra determinácie presúva od vonkajších určení smerom k sebaurčenosti, v ktorej je „klasická“ determinácia prekonaná. Tento presun prebieha v takej miere, v akej sa prax mení na samočinnosť.

Formy sebaurčenosti. Produktívna demokracia

Človek ako produkt a funkcia okolitého sveta existuje v takých formách života, ktoré sú súčasne oddelené od ľudí. Predstavy o osudovej určenosti, prírodnej nevyhnutnosti, rovnako ako indeterminizmus sa druhotne zakladajú hlavne na tejto skutočnosti. Budúci vývoj by mal priniesť zjednotenie príčin, prostriedkov a cieľov v rukách všestranne činných ľudí. V sebaurčujúcom životnom procese miznú spoločenské formy, ktoré stáli nad ľuďmi ako samostatné inštitúcie. Keď obsah života plynie z ich slobodného konania, formou obsahu môže byť jedine spôsob organizácie životnej činnosti, slobodné zjednotenie, ktoré uvoľňuje ľudí voči formám spoločného života a zároveň uvoľňuje formy a dáva im priestor, vynáša na povrch a robí ich všeobecne zreteľnými a dostupnými.

Vo vyspelej jednote sa prechod „nižšieho“ do „vyššieho“ odohráva akoby samočinne, pretože každý sám od seba zaujíma obidve pozície. Takáto všeobecná „demokracia“ zatiaľ neexistuje. V súčasnej dobe sa vyvíja úsilie postúpiť ďalej od formálnej demokracie na demokraciu produktívnu. To znamená okrem iného vrátiť sa k „ľudovej demokracii“ (ktorá sa tak skompromitovala ako holá ideologická kategória) a uskutočniť ju. Mala by byť súčasne formou všeobecnosti a oporou individuality, ktorá nie je schopná bezprostredne sa uplatniť. Obvyklý typ vlády sa predovšetkým usadzuje na rozpore všeobecného a zvláštneho, individuálneho a spoločného. „Ľudová demokracia“ by ho mala zbaviť jeho antagonistickej formy a formalizmu a vytvoriť na tomto mieste rozsiahly voľný prechod. Demokraciou sa obvykle rozumie formálny princíp väčšiny, ale v skutočnosti už

nejde len o to, akým spôsobom sa hlasuje, ale hlavne o to, ako ľud presadzuje svoj objektívny „súhlas“ so sebou a naplňuje svoju vôľu objektívnym obsahom. Teda nejde o uplatnenie hotových vôlí, ale o vývoj slobodnej spoločnej vôle a jednotného postupu. V tomto zmysle predstavuje spôsob samoorganizácie ľudí. Nie je tiež nástrojom správy, riadenia, to jest obrátená navonok či zvonku vynútená, ale je jedným z rozmerov sociálnych vzťahov a nástrojom politickej zvrchovanosti ľudu, nie však inštitúciou zvrchovanosti. Ľudový demokratizmus zastupuje pól samoaktivity a suverenity ľudí. Je to prvé prisvojenie si foriem života členmi spoločnosti, prvý spôsob priameho vzťahu spoločnosti k sebe. Skutočná demokracia umožňuje každému jednotlivcovi, svojmu nositeľovi, stať sa „svojím pánom“, a to tým, že vkladá spoločnosť do jeho rúk v miere preňho únosnej. Individuom predpokladá demokraciu ako spôsob svojho zvláštného uplatnenia a nová spoločnosť iniciatívu jednotlivca ako svoj konštitujúci pohyb. Napríklad kolektívne a spoločenské vlastníctvo je iluzórne bez spoločného rozhodovania a toto rozhodovanie je len fikciou bez osobných slobôd a aktivity vyspelých individuí. Základom ľudskej slobody je sloboda individua. Produktívna demokracia predstavuje prinajmenšom politický slobodný život jednotlivca. Ak nejaká spoločnosť dáva demokracii miestny a historický svojráz, je to v poriadku, ale stavať na národných zvláštnostiach v protiklade k všeobecne demokratickým formám a v mene vyšších poriadkov zavrhovať demokraciu skôr, ako sa uskutočnila, je klamné. Demokracia umožňuje ľuďom dôjsť k spoločnosti a spoločnosti dostať sa k človeku. Poskytuje spôsob, aby sa individuom voľne uplatnilo ako spoločenská bytosť a spoločnosť ako živá konkrétnosť individuí.

Individuum

Rozvinutá vzájomnosť vo vzťahoch na miesto terajšej jednostrannej odkázanosti uvoľňuje individualitu: len cez ich jednotu má človek iných ľudí, seba aj svoj svet. Jeden v druhom nachádza svoje „pokračovanie“ a súčasne sa upevňuje vo svojej samostatnosti. Individuum dovršuje spoločensky organizmus, stelesňuje celistvosť a súčasne ju robí momentom svojho života, čím sa menia vzťahy medzi ľuďmi, teda aj známy vzťah jednotlivca a spoločnosti, na prvok sebaurčenosti individua. Človek je spoločenský a spoločnosť skutočne ľudská, ale len za predpokladu, že každá zo strán sa voľne určuje ako tá druhá, t. j., že každý je aktívny a voľný voči všetkým. Inými slovami, človek nie je len súhrnom spoločenských vzťahov, tým menej ich holou negáciou.

Spoločnosť dosiaľ žila tak, že sa nepretržite vyľudňovala, takže zem s najväčšou pravdepodobnosťou sa bude znova zaľudňovať. Ale nebude to človek božský, ani človek meštiacky šťastný, „socialistický“ ani „komunistický“, to všetko sú postavy nie-ľudské. Socializmus chce zatiaľ mať svojho človeka, treba však dať prednosť človeku, ktorý okrem iného chce „socializmus“. Sociálna drezúra okrem toho, že predpokladá nerovnosť a protiklad medzi ľuďmi, je človeku neprimeraná. Pretvárať ľudí je veľká vec, nechať ich ísť vlastnou cestou — ešte väčšia. Človek príliš vedený nikde nedôjde a čím sú pre jednotlivca putá k spo-

ločnosti pevnejšie a posvätnjšie, tým viac je život pre neho stratený, čím ďalej kladie svoju podstatu od seba, tým je táto podstata rozpornejšia.

Známa teória o harmónii medzi jednotlivcom a spoločnosťou stavia ich pomer na hlavu. Spoločnosť môže pre harmóniu v najlepšom prípade vytvárať základné predpoklady, ale skutočná jednota je možná len ako akt individua. Zvrchovaný človek nemôže vychádzať priamo z vonkajšej nevyhnutnosti (teda ani zo spoločnosti), ale si ju musí podriaďať a urobiť súčasťou vnútorného východiska. Človek ako človek môže vstúpiť do širšieho celku len vlastnou silou. Keď človeku má byť dobre, musí mu byť dobre vo vlastnej koži, pretože najvyššia sloboda sa realizuje vo vzťahu človeka k sebe. „Buďte si vlastnou oporou“, hovorí Buddha. A má sa tým povedať to, čo vyjadruje Aristoteles: „... Slobodný je človek, ktorý je sám pre seba a nie kvôli inému...“ „Pretože prirodzené je to, čo má svoj princíp v sebe a čo sa prostredníctvom svojho vlastného princípu nepretržite pohybuje, aby realizovalo svoj účel.“ Byť sebou znamená byť slobodný, mať bezprostredné bytie ako mnohostranne sprostredkovanú totožnosť so sebou ako reálnym konkrétnom. Individualita ako bezprostredné všeobecno — to je ono ohnisko bytia, odkiaľ je možný „sebaprojekt“ na všetky strany. Pretože aj tento oheň je udržiavaný celou okolitou atmosférou. A individuum môže byť svojím všeobecným východiskom len preto, že je všeobecným záverom svojho sveta.

Tomu môže vyhovieť len celistvý človek v celistej spoločnosti, kde sú historické a ľudské výkony k dispozícii jednotlivcom a na základe čoho jednotlivci udávajú svojmu životu všeludský smer. Ide o človeka, ktorý celou svojou váhou sa súčasne opiera o všetky svoje „body“, prelína a rozťavuje každé svoje určenie a zároveň pokojne spočíva v ňom. Čo najviac dojíma pri veľkých charakteroch, je práve táto hybnosť ľudskej totality, ktorej podlieha všetka svätosť, tradícia, ustanovizne. Vzniká tým akýsi svet, v ktorom každý z nekonečne mnohých bodov „bezprostredne“ susedí so všetkými, ale žiadnemu nepodlieha. Človek do každého svojho činu vkladá maximálny ľudský obsah a do každého vzťahu voči inému dosadzuje, pokiaľ možno, celého človeka. Tu sa stýkajú totality, ktoré cez nekonečný rozdiel sú zároveň akoby totožné. Totality potom skôr korešpondujú ako sa určujú, prelínajú než súvisia, skôr sa navzájom oslobodzujú než pútajú.

Negácia a afirmácia

Ak v živote rovnakou mierou rozhoduje to, čo je, ako aj to, čo chýba, potom „socialistický vývoj“ v mnohých smeroch ostáva priamou funkciou „nesocialistického“. Pustošivý zápor „starého“ namiesto skutočného prekonania vedie z historického hľadiska často dozadu, za hranice negovaného. Pokiaľ ostávame na stanovisku holého protikladu, chýba nám vlastné smerovanie a našu polohu určuje antagonista; zotrávame vo svojom protiklade a žijeme pritom v ilúzii, že ho prekonávame. Z toho vzniká prevrátený svet; negatívne má význam pozitívneho. Pôvodný cieľ „vziať osud do svojich rúk“ sa považuje za uskutočnený, a to tak, že teraz osud v podobe dejín a ich zákona pracuje pre nás, zatiaľ čo my vo forme nepretržitého boja a budovania pracujeme pre dejiny. Ľudská aktivita sa zapojuje do behu dejín v jediný prúd a potom spolu uzatvárajú kruh

všeobecnej anonympnej nevyhnutnosti. Tu je slobodný ten, kto pracuje vo vysokých službách vládnucej nevyhnutnosti.

Cez dejiny vedieme druhotne vzťah k sebe a nasadzujeme vlastnú bytosť ako prostriedok úsilia o budúcnosť. Kto sa dáva upáliť na hranici vyššieho záujmu, je hrdina. Hrdinstvo je prirodzenou súčasťou pozitívnej ideológie v rámci širšej negativity. Keď hrdina pracuje v dejinách a stavia sa medzi prítomnosť a budúcnosť, aby vykonával ich pomer, musí sa do istej miery spreneveriť sebe. Hrdinstvo vôbec patrí k tomu najvyššiemu, k čomu sa doposiaľ jednotlivec dostáva. Ale nie je to ono, čoho je ľudstvo schopné a čo mu ostáva vykonať. Je mimo vlastného účelu ľudského života, alebo je len týmto čistým účelom, ale mimo života individua, život ako holý spoločenský účel. Hrdinstvo je násilie, ktorého sa hrdina v záujme ľudského rodu dopúšťa sám na sebe a je obžalobou spoločnosti a dejín, ktoré takýmto spôsobom zaraďujú človeka do svojich služieb. Ani jedna revolučná epocha si nemôže zakladať na tom, že sa vyšvihne nad ľudí a vybuduje novú spoločnosť bez ľudí asi tak, ako sa budovali pyramídy a iné divy sveta. Ak taká revolúcia nemá ostať príznakom, musí sama zažiť revolúciu.

V rukách vyššieho cieľa je sám humanizmus (ideologický) nástrojom teroru — nič pre nikoho, všetko pre človeka. Spoločnosť sa síce usiluje o individualitu, ale odindividualizovanú. V jej podobe ľudia nežijú, ale fungujú a hrajú úlohy. Každý jednotlivec sa dá v podstate opísať pomocou dvoch kategórií — politiky a ekonomiky, pretože vôbec zmizol človek, aby povstal bojovník a pracujúci. Je to jednotlivec, ktorý v pomere k spoločnosti popiera seba, a v pomere k sebe sa stavia vedľa alebo proti nej. Individuum je také slabé a sebou zamestnané, že nie je schopné dvojakého pohybu: robiť seba svojím predmetom a zo vzťahu k sebe sa uplatňovať súčasne ako spoločenská bytosť. Namiesto toho k zdvojeniu dochádza násilne cez negáciu človeka spoločnosťou: jednotlivec a občan, osoba a osobnosť, „drobný človek“ a „verejný činiteľ“ — dvaja nie ľudia robia človeka. Celistvosť subjektu tu existuje v protikladnej forme desubjektivizovaného asociátu, takže vonkajší svet vecí a spoločenské totum sú integrátorom dezintegrovaného jednotlivca.

Transcendálna revolúcia

Ak človek nie je schopný vstúpiť do sveta a v ňom uhájiť svoju samostatnosť objektívnym spôsobom, potom ostáva v zajatí svojho bytia a sveta. V reprodukcii bytia si nevytvára svet a v produkcii sveta nenachádza cestu k sebe. Jeho aktivita v spätnom smerovaní prechádza pomimo reálneho subjektu a smeruje do akejsi metasubjektivty a do dejín, v ktorých afirmácia človeka ostáva len momentom vnútri negácie. Preto medzi človeka a svet sa nastahujú samostatné sily a robia ľudí svojím predmetom, dávajú sled udalostiam a robia dejiny.

Všetky metafyzické sústavy pracujú so silami, ktoré zastupujú človeka a prírodu v ich pohybe. Napríklad Hegelova negácia nikdy neopúšťa svoju pôdu: namiesto toho, aby prešla do afirmácie, stáva sa len negáciou negácie. Zmyslom pohybu je demonštrovať v realite pôvodný prereálny princíp totožnosti sveta

s duchom, t. j. ducha so sebou, ukázať negáciu sveta v ňom. V tom je ústredný bod Feuerbachovej kritiky Hegla, ktorá je príznačná pre starú kritiku idealizmu materializmom: pretože Hegel neopúšťa ríšu ducha, ostáva pri negácii skutočnosti. Marxova kritika stojí na opačnom stanovisku: pretože Hegel uviazol v rozporoch skutočnosti, nedostáva sa ďalej ako k jej negácii v duchu.

Hegelovo stanovisko si ponechávajú niektorí dnešní autori. Max Horkheimer v knihe *Zatemnenie rozumu* právom kritizuje vonkajškovo funkčnú povahu súčasného vedomia, ale mylí sa, keď chce ľudstvo z toho vyviešť tak, že ho znova postaví na jeho substanciálne rozumový prazáklad. Píše, že Západu sa nepodarilo uskutočniť substanciálnu racionalitu. Tým sa vraj pripravil o šancu objektivizovať sa ako rozumná skutočnosť. Túto tendenciu ešte dôslednejšie vyjadruje H. Marcuse v práci *Rozum a revolúcia*. Podľa neho rozum je „sila Negativity“, zmeny a vývinu, preto aj revolúcia je aktom rozumu. V podobnom duchu je aj táto úvaha K. Kosíka: „Dialektický rozum je universálnym a nutným procesom poznání a formování skutečnosti, který neponechává nic vně sebe, a je proto rozumem jak vědy a myšlení, tak lidské svobody a skutečnosti. Nerozum rozumu, a tedy historická omezenost rozumu je v tom, že popírá negativitu.“ (*Dialektika konkrétního* Academia, Praha 1966, 73–74.) V krátkosti možno to vyjadriť obmenou starej formuly: Skutočné je dialekticky rozumné a dialekticky rozumné je skutočné; svet je uzavretý do priestoru rozumu, preto uplatnenie rozumnosti má význam pozitívneho pohybu a revolúcie.

To, že subjekt priamo neurčuje momenty svojho bytia a ostáva stáť proti nim, spôsobuje, že sa konce života musia vyviešť za človeka, a vložiť do transcendentálna alebo transcendentálne vsadiť do človeka. Miesto restitúcie a integrácie v totalitu subjektu je tu jej popretie. Kruh života akoby sa nespojoval vo sfére skutočnosti, ale mimo nej v ríši ireálna. Kde život nie je afirmatívne zakončený, nastupuje zakončenie metafyzicko-negatívne a miesto racionality platí iracionalita.

Čas a dejiny

Moderné dejiny vykazujú dvojakú tendenciu: rozmeliť človeka na živel slepého dejinného chodu a beztvareho všedného bytia a tendenciu reintegrovať životnú sféru do človeka ako slobodnej totality. To nie je možné uskutočniť len cez rozum, aj keby bol dialektický. Rozum, ktorý si trúfa vyčerpať všetky ostatné formy bytia, je tiež len „nerozumnosť“ a prevrátený obraz iracionalizmu. V oboch prípadoch ide o rozum, ktorý stojí nad vedomím ľudí: rozumnosť človeka spočíva v tom, že sa k sebe chová negatívne. Dosiaľ je to skutočne tak, že afirmatívne syntetický, teda aj totalitný proces stojí v protiklade k negatívne antitetickému a prebieha pod jeho domináciou. Preto sa ľudia nenachádzajú vo vzťahu k sebe, vo svojom bytí a v prítomnosti, ale ho vedú cez nebytie a minulosť; nemajú svoj charakter zo sebaurčenosti, ale z vonkajšieho determinizmu prostredia a podmienok; nie sú tým, čím sa sami učinili, ale tým, čím ich robí ich pôvod. Pokiaľ stojí negácia nad afirmáciou, vládne tiež minulosť nad prítomnosťou. Na tom sa veľa nemení (ako to vidíme pri „budovaní“), ak sa prítomnosť rozhodne zasvätiť sa budúcnosti, lebo minulosť a budúcnosť sú dištancie, ktoré človek musí za-

každým prejsť, aby sa dostal k sebe. Následkom toho má seba takrečeno za sebou a má minulosť ako východisko a trvalý rámec. (Hegel len zabsolútnil túto tendenciu, keď odmietol vývoj v čase, pravda, na pôde metafyziky ducha bol o to dôslednejší než jeho nasledovníci.)

Ľudia majú dejiny a sami sú historickí. Zdá sa, že sa to nezhoduje. Žiť ľudsky mimo dejín sa zatiaľ nedarí, ale viesť ľudský život v neľudských dejinách vyzerá rovnako divné. Keďže tvrdíme, že ľudia sami robia svoje dejiny, neostáva iné než vyhlásiť, že ich zatiaľ robia zle. Súčasne hovoríme, že sú ľudia určovaní dejinami, človek prítomný minulým, ten predminulým a tak by sme skôr prešli nekonečný rad príčin a účinkov, než by sme v dejinách stretli človeka. Dejiny za nami nie sú rozvinutím človeka do priestoru času, ale ľudským životom zabudovaným do dejín. Takíto historickí ľudia sú spiaci rozprávkoví hrdinovia, ktorých k činnému životu môžu prebudiť len živí ľudia, a keď vstávajú, začínajú stále ten istý rozprávkový dej. Aby sa minulosť mohla uplatniť v prítomnosti, treba jej k tomu pomôcť, čiže to, čo má pôsobiť, treba uviesť do chodu. Preto dejiny ako holá minulosť sú abstrakciou; skutočné dejiny sú možné ako potencia prítomnosti.

Na druhej strane ľudia nemôžu dejiny voľne vytvárať. V tom prípade by museli podobne ako uvedený svetový rozum stáť nad nimi a sami nad sebou. To sa navzájom ruší, takže tu niet dejín ani ľudí. Otázka znie inak. Ľudia sú ľuďmi preto, že majú dejiny, a majú dejiny preto, že sú ľuďmi. Ide len o to, či vedú primeraný život, či uplatňujú sami seba alebo sú uplatňovaní. Jednostranný determinizmus robí z dejín samostatný subjekt a obracia život dozadu. V skutočnosti medzi dejinami a ľuďmi vládnu dve tendencie, ktoré končia v dvojakom možnom pomere: a) život a dejiny sa stotožňujú v činnosti ako produkt ľudí, ktorí tak svoje dejiny vytvárajú vo vzťahu k sebe; b) obe strany splývajú v živelnom procese, ktorému ľudia podliehajú, pričom sa život ľudí formuje dejinami ako vonkajšou silou a rozvíja sa prostredníctvom vzťahu ľudí k nim. Prvý prípad sa týka skôr budúcnosti, druhý (má dva protikladné prejavy) doterajšieho vývoja. Je zvláštnosťou našej doby, že tvorí rozhranie medzi nimi. Ľudia boli a ostávajú subjektom dejín a spôsob, akým vystupujú v tejto úlohe, určuje dejinné formy a epochy. Inými slovami, dejiny určujú človeka cez jeho sebaurčenie. Pritom základné stupne sebaurčenosti vytvárajú jednotlivé historické formácie.

Tým, že ľudia vztiahnu na seba momenty vlastného života (nie už ako prostredia a podmienky, ale práve ako momenty), zahrnú do života tiež jeho časový priebeh. Len takto sa dá hovoriť, že človek je bytosť časove trojrozmerná a že na rozdiel od iných bytostí má budúcnosť. Má ju potiaľ, kým si ju dokáže sprítomniť prostredníctvom všestrannej aktivity, ktorá mu umožňuje „rozprestierať sa“ všetkými smermi ako svojimi a takrečeno prekladať čas do priestoru a udávať životu vlastný rytmus a štruktúru. Teda nie je to tak, že by subjekt siahal za hranice svojej existencie, a ako je to v metafyzike, transcendoval nenávratným spôsobom, a že by bol v podstate niečím iným, než je, ale existuje tak, že sám seba neguje a „predbieha“. Človek je jediná bytosť, ktorá „gravituje“

nielen k sebe, ale tiež i od seba: vo svojich pohnútkach a cieľoch vyznačuje budúcnosť, v činnosti ju realizuje a robí z nej prítomnosť, čím danú prítomnosť posúva do minulosti, a má tak všetky časové rozmery ako funkcie životnej činnosti. Keď ľudia stanovujú rozmery času, potom čas nemôže byť sudcom nad ľuďmi (všeobecná sťažnosť na nedostatok času znamená len toľko, že ľudia nie sú jeho páni). Čas nemôže mať samostatný historický priestor, ktorý človek musí zaplňať. Tieto vonkajšie dištancie sa musia obrátiť na vnútorné obsahy a časové rozmery sa musia vyviesť z ľudského bytia ako jeho určenia. V tej miere, v akej sa ľudia dostávajú ponad živelnosť dejín a inertný determinizmus, menia sa dejiny na akciu a život na svojbytný proces, takže dochádza k celkovej repolarizácii ľudského bytia.

Svojbytný subjekt ako sebatvoriaca totalita

V čírom protiklade človeka a sveta nie je nič ozajstného. V ich jednote, ktorú ľudia vytvárajú, je ľudská skutočnosť. Preto je činnosť reálnym bytím človeka a jeho sveta. Človek vo vzťahu k svetu pokladá seba a vo vzťahu k sebe si osvojuje svet a cez túto dvojakú aktivitu sa stáva sebou. Ako subjekt je súčasne aj objektivitou, pretože (opak subjektivismu) len ako objektivita môže človek vstúpiť do vzťahu so sebou a v tomto vzťahu (opak tradičného materializmu) je skutočným subjektom.

Čo je určené iným, nie je sebou. Determinácia nie je realizáciou, aspoň nie u človeka. A pokiaľ nie je sebou, nemôže si byť vedomý seba. Človek je človekom predovšetkým akoby z vlastného pričinenia a preto poznáva seba a svet do tej miery a v tých súvislostiach, v akých sa realizuje ako objektívne rozvinutý subjekt a subjektívne stvárnenný objekt, t. j. ako skutočnosť, ktorá je jednotou takého človeka a takého sveta, ktoré sú si navzájom imanentné. V hraniciach tejto seba-realizácie formy a metódy činnosti majú význam objektívnej zákonitosti: keď subjekt robí seba svojím konkrétnym objektom, potom „stotožňuje“ svoje objektívne a subjektívne bytie, resp. bytie a vedomie. Poznané môže byť len to, čo je skutočné, a poznať môže ten, kto je ozajstný. Táto skutočnosť v skutočnosti, t. j. skutočnosť v sebe je práve vedomie a toto sebaaprenikanie ľudského bytia je jeho sebauvedomovaním a konštituovaním zároveň. Vedomie je jedným zo základných „rozmerov“ svojbytnosti. Sama objektivita ako uvedomená stojí „vyššie“ ako neuvedomená, pretože uvedomenie ruší hranice, ktoré vývoju kladie slepý pochod. Vedomie tak získava na hodnote: je vedomím nielen zotrvačnosti existujúcich foriem života, ale aj vedomím ich pomínutelnosti.

Tu človek už svojou praxou nesprostredkúva subjektívne a objektívne bytie, duch a hmotu, život a podmienky, vôbec prvky spoločenskej štruktúry, ale zahrňuje ich pomer do vlastného bytia. Zatiaľ ľudia nie sú toho schopní, ostáva v platnosti absurdný stav, kde človek pestuje vlastný život v malom kúte svojho nevlastného bytia. Budúcnosť by mala patriť človeku, ktorý bude vychádzať zo seba a nebude sa už opierať o barly druhého sveta, človek o občana, individuum o osobnosť, vedomie o ideológiu atď. Tým odpadá model trojitého sveta (a s ním aj jeho „trigometria“: fyzika, antropológia, metafyzika). Trojstupňová

či trojuholníková štruktúra sveta sa zjednodušuje na prirodzenú polaritu človek — svet. Dosiaľ sa rozpor človeka menil na rozpor sveta, takže každému bytiu odpovedalo parabytie a súcno sa rozpadalo na svet a antisvet. Nečudo, že teraz, keď ľudia majú uprázdniť tento rozsiahly rozpor, všetky problémy sveta sa usadili opäť „v človeku“. Ak má sa totiž dosiahnuť svojbytnosť, musí sa prekonať aj doterajší subjekt, ktorý stojí oproti objektivite: svojbytnosť nie je subjektívna a ani objektívna jednota subjektu a objektu, ale ich stotožnenie. V nej ľudia majú nevyhnutnosť seba pre seba, a tým aj slobodu, pretože si vytvárajú svet, v ktorom vstupujú v neobmedzený činný vzťah so sebou a tak dávajú životu zvrchované postavenie. Pre človeka sloboda má „cenu“ sveta a môže ju „vy-meniť“ len za svet. V tomto zmysle sloboda znamená, že ľudská objektivita vystupuje ako dimenzia svojbytného subjektu. Slobodný človek sa určuje predovšetkým sebou a je vo svojom bytí pre seba „centrálny“. (Podľa Marxa pre človeka koreňom veci je sám človek.) Alebo to neplatí, a potom človek je určovaný niečím iným a svet je inocentrický. Nie je však kozmocentrický: keďže sa pomer človeka a sveta vymedzuje v prvom rade ľudským bytím, otázka, či je svet antropocentrický alebo kozmocentrický, nemá zmysel. Svet zrejme nie je centrálny (ani necentrálny) organizovaný. Centrum sveta ako sekularizované božstvo sa nevyhnutne dostáva do „excentrickej“ polohy medzi človeka a kozmos, a utvrdzuje pritom uvedenú trojitú štruktúru sveta.

Rozvinutá činnosť je samočinnosťou a rozvinuté ľudské bytie je bytím seba-určujúcej sa totality, v ktorej jednota objektivizácie a samoaktivity predstavujú proces voľnej sebarealizácie. Východiskom je teda činnosť ako konkrétna forma bytia „samopohybujúceho sa“ subjektu. Ona je všeobecným spojovaním a rozdeľovaním, konštituovaním a zaníkaním, pohybom a štruktúrou negáciou a afirmáciou ľudského bytia. Tým, že si ľudia prisvojujú svoje bytie, robia ho svojbytným: stavajú svoje „podmienky“ a zakladajú vlastné „príčiny“ a uvádzajú do pohybu celý „mechanizmus“ života, takže človek nie je, kým sa navonok i dovnútra nerealizuje, kým nevybojuje na svete svoju autonómiu a autentičnosť. Vôbec zanikajú tieto pusté protiklady a na ich miesto nastupuje činnosť totality, v ktorej každý člen má za moment „lojálny“ celok práve tak, ako celok jeho: nevyhnutnosť sa uvoľňuje pre slobodu, svet pre človeka, spoločnosť pre individuum, prírodný determinizmus pre ľudské sebaurčenie, substancia pre subjekt. Tento dualizmus ustupuje, menovite dualizmus subjektu a objektu, podmienenosti a účelu, činnosti a zákona, človeka a dejín atď.

Obsah modernej revolúcie v jeho najvšeobecnejších rysoch spočíva v tom, že ľudia majú dať voľnosť svojej ľudskej podstate a zároveň sa sami uvoľniť voči nej; činnosť má dospieť k samoaktivite; samoaktivita (tým, že v nej človek stiahne svoje určenie na seba) musí sa osvedčiť v sebaurčivosti, ktorá obsahuje dejinný pohyb a spoločenskú štruktúru, čo zasa činnosti dáva význam procesu seba-vytvárania subjektu a subjektu charakter slobodnej totality a vyzdvihuje ľudské bytie do svojbytnosti.

ЗАМЕТКИ К АНТРОПОЛОГИИ СОВРЕМЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ (САМОБЫТНОСТЬ СУБЪЕКТА)

Светозар Миркович

Всегда дано — как жить, но как жить свободно — это должны люди определить сами. Жить и жить одновременно определять способ жизни — это границы, определяющие объем человеческого бытия и истории. В отношении между людьми и историей наблюдаются две тенденции, выливающиеся в два возможных отношения: а) жизнь и история отождествляются в деятельности людей, которые, таким образом, создают свою историю по отношению к себе; б) обе стороны сливаются в один стихийный процесс, которому люди подчинены, при чем жизнь определяется историей как внешней силой и развивается через посредство отношения людей к истории. Первое случай относится скорее к будущему, второе же к предыдущему развитию. Наша эпоха характеризуется тем, что она составляет границу между ними. Условия, определяемые нами и мы, определяемые условиями — это мир материальной детерминации, в рамках которой человек живет как „существо практики”. Тем правильно характеризуется предыдущая цивилизация, в которой цель существования поглощает всю жизнь, делает из жизни условие существования и из человека его средство; поэтому собственное объективное бытие перед человеком возникает как внешняя необходимость, по отношению к которой он является чем-то случайным. В действительности, детерминация не является реализацией, по крайней мере не у человека. Человеческий мир предполагает человека точно так же, как человек предполагает человеческий мир; конечно с той разницей, что человек эту предпосылку создаст, потому что он создает свою действительность, в то время, как мир свою человеческую действительность получает от человека. Поэтому общепринятое представление о полной зависимости человека от обстоятельств и условий жизни является верным лишь частично. Если развитие должно существенным образом продвинуться вперед, для этого необходимо, чтобы активность людей перешла от опосредствующей практики и труда к самоопределяющей деятельности. Потом необходимость уступит место свободе, мир человеку, общество индивидууму, природный детерминизм человеческому самоопределению, субстанция субъекту и т. д. Содержание современной революции состоит, в общих чертах, в том, что люди дадут волю своей человеческой сущности и по отношению к ней сами станут более свободными; деятельность должна вылиться в самоактивность, самоактивность должна оправдать себя в самоопределении, заключающем в себе историческое движение и общественную структуру, в следствие чего деятельность приобретает значение процесса самосоздания субъекта и субъект приобретает характер свободного целого и человеческое бытие возводит в самобытность.

NOTES ON THE ANTHROPOLOGY OF MODERN REVOLUTION

Svetozár Mirkovič

It is always given how to live; but how to live freely, must be determined by people themselves. To live and determine, at the same time, the way of life, those are the limits which delimitate the content of human being and history. There are two tendencies in the relation

between men and history; they lead into a double possible relation: a) life and history are being identified in the activity of people who thus form their history in the relation to themselves; b) both parts coalesce in an uncontrolled process to which men are subject while life is being formed by history as an external power and unfolded by means of the relation of men to it. The first case refers to the future, the other concerns the development until now. It is a speciality of our time that it represents a dividing line between them. Circumstances existing on us, and we who exist on them, that is the world of material determination in which man lives as a „being of practice“. Thus, civilization existing until now is correctly described; existential aims in it absorb the whole life, turn life into the condition of life and turn man into means. Therefore, objective being itself is presented to man as an external necessity towards which he is accidental. In fact, determination is no realization, at least in man. The human world presupposes man the same as man presupposes his world, with the difference, of course, that man creates this presupposition because he creates his reality, while the world has its human reality from man. Therefore, the deep-rooted notion of determination by circumstances and conditions is of limited validity. If development is to make substantial progress, activity must advance from mediating practice and work to the self-determining activity. Inevitability will then be freed for liberty, the world for man, society for the individual, the natural determinism for human self-determination, substance for subject etc. The content of modern revolution in its most general features lies in that people will free their human substance and that they themselves will relax towards it: activity is to attain self-activity and the latter must acquit itself well in autodetermination which includes the historical progression and social structure. Thus, activity acquires the meaning of the process of subject's self-creation and subject gains the character of free totality and elevates human being to self-existence.